

ШУЛЬГА

Володимир Петрович,
кандидат географічних наук,
старший науковий співробітник,
Національної наукової
сільськогосподарської бібліотеки
НААН
(м. Київ)

**ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТНИХ НАРИСІВ ОЧІЛЬНИКІВ
ПОЛТАВСЬКОГО ДОСЛІДНОГО ПОЛЯ
(ДО 150-РІЧЧЯ ПОЛТАВСЬКОГО ТОВАРИСТВА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА)**

Із залученням доступних періодичних видань кінця XIX – початку XX ст. проведено історичну розвідку щодо становлення та діяльності головного дітища Полтавського товариства сільського господарства – Полтавського дослідного поля крізь призму творчих доробків його очільників протягом 1884–1909 рр. Відтворити основні віхи діяльності видатних діячів аграрної науки вдалося завдяки застосуванню хронологічного, бібліографічного методу, історико-наукового, джерелознавчого аналізу, методу персоналізації тощо. Розкрито найвагоміші доробки Полтавського дослідного поля під проводом Б.П. Черепакіна, В.М. Дьякова, Ю.Ю. Соколовського та С.Ф. Третьякова.

Ключові слова: Полтавське дослідне поле, Полтавське товариство сільського господарства, Б.П. Черепакін, В.М. Дьяков, Ю.Ю. Соколовський, С.Ф. Третьяков, сільськогосподарська дослідна справа, аграрна наука.

С привлечением доступных периодических изданий конца XIX – начала XX в. проведено историческое исследование о становлении и деятельности главного детища Полтавского общества сельского хозяйства – Полтавского опытного поля через призму творческого наследия его руководителей на протяжении 1884–1909 гг. Воссоздать основные вехи деятельности выдающихся деятелей аграрной науки удалось благодаря применению хронологического, библиографического метода, историко-научного, источниковедческого анализа, метода персонификации и т.д. Раскрыты весомые наработки Полтавского опытного поля под руководством Б.П. Черепакина, В.Н. Дьякова, Ю.Ю. Соколовского и С.Ф. Третьякова.

Ключевые слова: Полтавское опытное поле, Полтавское общество сельского хозяйства, Б.П. Черепакин, В.Н. Дьяков, Ю.Ю. Соколовский, С.Ф. Третьяков, сельскохозяйственное опытное дело, аграрная наука.

A historical study of the formation and activity of the main brainchild of Poltava society of agriculture – Poltava experimental field through the prism of the creative heritage of its directors during the 1884-1909 years is conducted with the involvement of available periodicals of the late XIX –early XX century. Recreating the major milestones of activity of outstanding figures of agricultural science was possible thanks to the use of chronological, bibliographical methods, historical research, source analysis, the method of personalization, etc. Significant achievements of Poltava experimental field under the leadership of B. Cherepakhin, V. Dyakov, Y. Sokolovskiy and S. Tretyakov are disclosed.

Keywords: *Poltava experimental field, Poltava society of agriculture, B. Cherepakhin, V. Dyakov, Y. Sokolovskiy, S. Tretyakov, agricultural experimental deed, agrarian science.*

Урочистості на державному рівні з нагоди відзначення 150-річчя Полтавського товариства сільського господарства відбулися 29 вересня 2015 р. Ініціатором проведення заходу виступив член-кореспондент НААН, директор Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН В.А. Вергунов, який уже багато років поспіль проводить історичні розвідки щодо становлення й розвитку сільськогосподарської дослідної справи, зокрема і на Полтавщині [1–4]. Очолюваний ним єдиний у світі Інститут історії аграрної науки, освіти та техніки активно долучився до відтворення багатогранної діяльності цього творчого об'єднання [5–8].

Полтавське товариство сільського господарства є унікальним за своєю суттю та генеруючими здобутками не тільки для аграрних потреб 85 % сучасних українських земель до подій 1917 р., а й збереження генетичної ідентифікації нації через створення дієвої інфраструктури у вигляді спеціалізованих освітніх закладів, галузевих дослідницьких інституцій, бібліотек, музеїв тощо. [7, с. 6]. Одним з його провідних, а згодом й всесвітньо відомим дітищем стало Полтавське дослідне поле. Чимало вітчизняних дослідників присвятили свої наукові праці вивченню питань його діяльності та доробків [9–11]. Однак, як відомо, історію творять особистості. Тому актуальність дослідження зумовлена поверненням на пантеони слави видатних, однак чомусь забутих імен очільників Полтавського дослідного поля.

Метою дослідження є проведення історичної розвідки щодо становлення науково-організаційної діяльності Полтавського дослідного поля крізь призму

портретних нарисів його керівників. Відтворити основні віхи діяльності видатних діячів аграрної науки вдалося завдяки застосуванню хронологічного, бібліографічного методу, історико-наукового, джерелознавчого аналізу, методу персоналізації тощо.

Стрімкий розвиток сільськогосподарської дослідної справи у другій половині XIX ст. спонукав полтавську аграрну еліту неодноразово порушувати питання про заснування дослідного поля. Видатний вітчизняний учений-аграрій Б.К. Єнкен зазначав, що «першим ініціатором дослідної справи... є ... знаменитий хімік Д.І. Менделєєв.... У 1867–1869 рр. під проводом Імператорського Вільного економічного товариства він проводив колективні досліді з мінеральними добривами...» [12, с. 5]. У цей же час, а саме 29 вересня 1866 р., увазі Полтавського товариства сільського господарства (очолюваного князем Л.В. Кочубеєм) була запропонована доповідь про облаштування ферми для проведення сільськогосподарських дослідів. На жаль, у силу багатьох чинників задум не реалізували.

У 1881 р. за ініціативою та під керівництвом професора Харківського університету А.Є. Зайкевича Харківським товариством сільського господарства та сільськогосподарської промисловості на півдні Росії створюються перші дослідні поля у декількох приватних маєтках з метою вивчення питань рільництва: обробки та удобрення ґрунтів, сівби, вибору сортів, культури цукрових буряків тощо [12, с. 6].

Ідею харківських колег про заснування дослідних полів, починаючи від 1878 р., активно підхопили члени Полтавського товариства сільського господарства. Це питання виносилося на розгляд громадськості неодноразово. Наприклад, у 1881 р. на засіданні товариства А.І. Заборинський доповів «Про сільськогосподарські дослідні станції Німеччини», наступного року секретар товариства В.П. Фурдуєв зробив «Нарис про сільськогосподарські дослідні установи», ще через рік, у 1883 р., Л.А. Хітрово повідомив «Про субсидії земства для дослідного поля». Беручи до уваги важливість питання, на клопотання Полтавського товариства сільського господарства, Полтавське губернське земство

у 1882 р. вирішило виділити 5 тис. руб. на організацію дослідного поля і ще погодилося щороку асигнувати 2 500 руб. на його утримання [12, с. 6]. Однак ці кошти виявилися мізерними і товариству довелося відкласти заснування дослідницької інституції. Лише у 1884 р. Полтавське губернське земське зібрання затвердило відпрацьований Полтавським товариством сільського господарства «Статут дослідного поля при Полтавському сільськогосподарському товаристві» та збільшило щорічне асигнування до 3 050 руб. Таким чином, у творчого об'єднання нараховувався капітал у 10 550 руб., з яким воно розпочало науково-організаційну діяльність зі створення першої галузевої казенної дослідницької інституції – Полтавського дослідного поля.

Перша Рада Полтавського дослідного поля була обрана 28 жовтня 1884 р. Із цього часу розпочинається відлік історичного поступу цієї славетної установи. 14 квітня 1885 р. на околиці міста Полтави була придбана ділянка землі розміром 20 десятин 325 кв. сажнів (1 десятина – 1,0925 га, 1 сажень – 100 соток) разом із будівлями.

Адміністративна будівля Полтавського дослідного поля

Першим директором Полтавського дослідного поля був призначений Борис Петрович Черепахін. Він працював на цій посаді з кінця березня 1885 р. до червня 1891 р., коли стомлений незадовільним станом здоров'я, був

Б.П. Черепакін

змушений залишити Полтавське дослідне поле. На жаль, у зв'язку з тяжкою хворобою, перші ознаки якої проявилися ще у 1893 р., на 41-му році життя вченого не стало. Він помер 10 жовтня 1901 р. і похований у Полтаві.

Однак слід зазначити, що Б.П. Черепакін, як перший очільник Полтавського дослідного поля, став справжньою «знахідкою» для Полтавського товариства сільського господарства. Надзвичайно працьовитий, педантичний у роботі, з аналітичним мисленням, здатний до

повільної, копіткої і точної наукової праці, він став видатним організатором. Володіючи відмінними знаннями південноросійського господарства, йому вдалося окреслити його запити, організувати дослідження для їх вирішення і зробити необхідні висновки. Це була громіздка титанічна праця. На наше переконання, навіть зараз дуже складно дати достойну оцінку науково-організаційній діяльності Б.П. Черепакіна. Адже варто пам'ятати, що станом на 1885 р. ніде (ані у нас, ані за кордоном) не функціонували аналогічні дослідницькі інституції, які могли б слугувати взірцем для наслідування. Південноросійське господарство, як і вітчизняне загалом, було зовсім не вивченим. Не було проведено жодного статистичного, ґрунтознавчого, економічного дослідження. Цим, на думку Б.К. Єнкена, обумовлений невдалий вибір місця під дослідне поле з його нетиповими для губернії лісовими суглинками. Щодо формулювання питань, сфери їх вирішення й організації поля – все доводилося робити навмання і починати від найменшого. А це потребувало особистої участі та творчого запалу Б.П. Черепакіна. Слід віддати належне цій багатогранній особистості, він з честю виконував це нелегке завдання, створив програму діяльності дослідницької інституції і вперше дав конкретне визначення поняттю «дослідне поле».

Вже восени 1885 р. за програмою Б.П. Черепакіна, затвердженою Радою Полтавського товариства сільського господарства, були поставлені перші досліди з посівом озимих. Активну участь у розробці програми дослідного поля взяли професор А.Є. Зайкевич, Л.А. Хітрово, О.О. Ізмаїльський та ін. Із плином часу можна з упевненістю зауважити, що правильно побудована програма, актуальна до запитів вітчизняного галузевого дослідництва наступні десятиліття лише розширювалася, доопрацьовувалася та поглиблювалася. На думку вітчизняних вчених, її можна вважати вичерпною. Про значення цієї програми для країни у 1922 р. зауважив один із фундаторів вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи професор В.В. Вінер: «Саме полтавській програмі судилося відіграти найважливішу роль у розвитку російської дослідної справи...» [13].

Б.П. Черепакіну вдалося втілити цю програму в життя, заснувати потужне господарство дослідного поля. Під керівництвом вченого у 1886 р. площа дослідного поля збільшилася на 1 десятину 600 кв. сажнів, які додатково придбало Полтавське товариство сільського господарства. За час його директорства вперше друком видано шість звітів – від 1885 до 1889 р. включно, де крім підсумків проведених дослідів, особливо у перших випусках, значну увагу приділено методології дослідної справи [14]. У цьому відношенні його наукові пошуки не втратили своєї актуальності й досі. Ці звіти, незважаючи на чималий обсяг, дуже швидко розходилися. Оскільки вони виходили невеликим тиражем, сьогодні є бібліографічною рідкістю.

Завдяки копійчій праці Б.П. Черепакіна після отримання субсидії від Міністра державних маєтностей у розмірі 1 500 руб. (і це після низки безрезультативних клопотань) було засновано агрономічну лабораторію дослідного поля. Слід відмітити, що починаючи від 1888 р. протягом трьох років те ж відомство асигнувало по 900 руб. на утримання помічника директора і по 300 руб. у рік – на досліди з відгодівлі свиней. На час відставки Б.П. Черепакіна, Полтавське дослідне поле вийшло на значно новий

організаційний рівень, програма втілювалася вже декілька років поспіль і головні труднощі залишилися позаду.

Другим очільником Полтавського дослідного поля став Василь Миколайович Дьяков. Спочатку від жовтня 1890 до березня 1891 р. він був помічником директора, а з червня 1891 до серпня 1899 р. – керівником установи. На нього покладалося завдання подальшої організації дослідного поля та накопичення фактичного матеріалу. Субсидія губземства у розмірі 3 050 руб. була зовсім мізерною, щоб більш-менш задовольнити потреби дослідного поля, що вже значно розширив свої функції. До пошуку необхідних коштів активно долучилося

В.М. Дьяков

Полтавське товариство сільського господарства. Як наслідок, від 1893 р. Міністерство землеробства і державних маєтностей упродовж п'яти років щорічно виділяло 2 500 руб. на утримання директора і його помічника. Разом із тим, значно розгорнулася програма дослідів і гостро відчувалася нестача землі. На клопотання Полтавського товариства сільського господарства коштом губернського земства у 1893 р. було придбано ділянку у пані Хітрово розміром 45 десятин 1 181 кв. сажень. Відтак, загальна площа дослідного поля становила вже 67 десятин.

В.М. Дьяковим була розроблена програма дослідів для нової ділянки, яку затвердила Рада Полтавського дослідного поля. Основна увага керманіча зосереджувалася на методології дослідів, визначенні вологості, вимірі та зважуванні рослин з метою виявлення впливу різних прийомів обробки, врожаю тощо. Він наполегливо зауважував про необхідність лабораторних досліджень для виявлення причин тих чи інших результатів дослідів. Так, ще у звіті за 1886 р. вченим висловлено припущення, що причина переваг ранньої

оранки полягає у накопиченні нітратів у ґрунті. У 1898 р. проекти розширення лабораторних робіт поступово втілюються у життя завдяки фінансуванню лабораторії Полтавського дослідного поля Міністерством землеробства і державних маєтностей у розмірі 1 тис. руб. щороку. З метою вивчення ґрунтових типів Полтавської губернії були проведені із весни 1899 р. дослідження у цементних ящиках із різними типами ґрунтів регіону.

Протягом 1895–1896 рр. В.М. Дьяков видав друком шість звітів Полтавського дослідного поля [15], подальші звіти – за 1897 і 1898 рр. були складені ним вже за участю його помічників – Т.В. Лікота (автора праць з питань вивчення сортів картоплі, хімічного аналізу деяких зразків насіння урожаю 1895 і 1897 рр., дослідження вологості ґрунтів у зв'язку з культурними і кліматичними умовами) та Ю.Ю. Соколовського. Значну допомогу В.М. Дьякову надавали співробітники установи, зокрема: І.О. Широких (зі складання семирічних підсумків діяльності Полтавського дослідного поля), П.О. Широких (йому належить робота з дослідження конденсації парів у ґрунті, надрукована в 1896 р. у журналі «Сільське господарство і лісівництво»), Т. К. Барібін (в.о. конторника і спостерігача; автор метеорологічного звіту за 7 років) [12, с. 7]. Дієву участь у справах Полтавського дослідного поля брали президент Полтавського товариства сільського господарства Д.К. Квітка, професор А.Є. Зайкевич, перший агроном Полтавської губернії П.М. Дубровський та віце-президент товариства О.О. Ізмаїльський.

Ю.Ю. Соколовський

Третім директором Полтавського дослідного поля був призначений Юрій Юрійович Соколовський. Від 3 березня 1898 р. він був практикантом на Полтавському дослідному полі, після цього до 17 вересня 1899 р. займав посаду

помічника директора, яку залишив Т.В. Лікоть. Очолював дослідницьку інституцію від 17 вересня 1899 до 1 січня 1905 р.

Ю.Ю. Соколовський очолив Полтавське дослідне поле, коли вже остаточно був втілений організаційний план, і за 14 років функціонування установа накопила багатий фактичний матеріал, який неодноразово публікувався у вигляді систематичних звітів. Проте ґрунтовні, але громіздкі об'ємні видання широким колам зацікавлених були порівняно мало доступні, як наслідок, небагато людей мали змогу ознайомитися з діяльністю Полтавського дослідного поля. За цих обставин новий очільник усю свою енергію спрямовував на популяризацію здобутків дослідницької інституції. Слід відмітити, що це завдання він виконав вдало та сповна, цілком вірно вважаючи, що дослідне поле тільки тоді знайде твердий ґрунт і підтримку населення, коли останнє у зрозумілій і наочній формі ознайомиться з надбанням і здобутками Полтавського дослідного поля. Ю.Ю. Соколовський вперше систематизував результати діяльності очолюваної ним установи у формі простих і наочних діаграм про вплив різночасних парів, ранньої оранки під озимину та ярі хліби, удобрення гноєм тощо. Для презентації цих матеріалів під час доповідей ним були виготовлені саджені плакати із кольорового перкалю і світлові картини [12, с. 8]. Протягом шести років Ю.Ю. Соколовський зробив низку доповідей у Полтавському та Харківському товариствах сільського господарства, у Кобеляцькому, Костянтиноградському, Кременчуцькому, Куп'янському, Лохвицькому, Прилуцькому, Роменському та багатьох інших.

Від 1903 р. у Полтавській губернії почали виникати дрібні сільськогосподарські товариства. Ю.Ю. Соколовський на їхніх засіданнях почав у наочній формі популяризувати здобуті відомості Полтавського дослідного поля. Окрім виступів, він видав низку статей у головному друкованому органі Полтавського товариства сільського господарства – журналі «Хуторянині» та у коротких, зрозумілих загалу, доступних звітах, що супроводжувалися кольоровими картографіями. Результати цієї вдало продуманої репрезентаційної діяльності почали проявлятися спочатку в поодиноких, а згодом у більш

системних застосуваннях господарями прийомів Полтавського дослідного поля. Такі видатні господарства на кшталт С.В. Юяніцина (236 дес.), І.М. Передерія (30 дес.), Г.І. Шкурупія (14 дес.) стали послідовниками запровадження техніки Полтавського дослідного поля.

Принагідно зауважимо, що за часи керівництва Ю.Ю. Соколовського значно збільшився бюджет Полтавського дослідного поля. У 1898 р. він складався із асигнувань Полтавського губернського земства у розмірі 3 тис. руб. і такої ж суми від Департаменту землеробства. У 1901 р. остання зросла до 4 400 руб. (900 руб. на другого помічника), у 1902 р. фінансування збільшилося ще на 300 руб. завдяки щорічній субсидії землевласника Костянтиноградського повіту Безака, а в 1905 р. Полтавське губземство виділяло вже 4 тис. руб. Завдячуючи, головним чином, коштам Безака, у 1904 р. на Полтавському дослідному полі був облаштований вегетаційний будиночок, а в 1905 р. на 500 р., асигнованих Департаментом землеробства, при дослідному полі відкрито контрольне відділення для випробовування насіння і добрив.

Ю.Ю. Соколовського на посаді директора Полтавського дослідного поля від 1 січня 1905 р. змінив Сергій Федорович Третьяков [16]. На той час організаційна робота практично була вже завершена, накопичені дані стали надбанням широкого кола сільських господарів. Однак отримані результати порушували нові питання, вирішення яких потребувало, крім польового дослідження, ще й лабораторного.

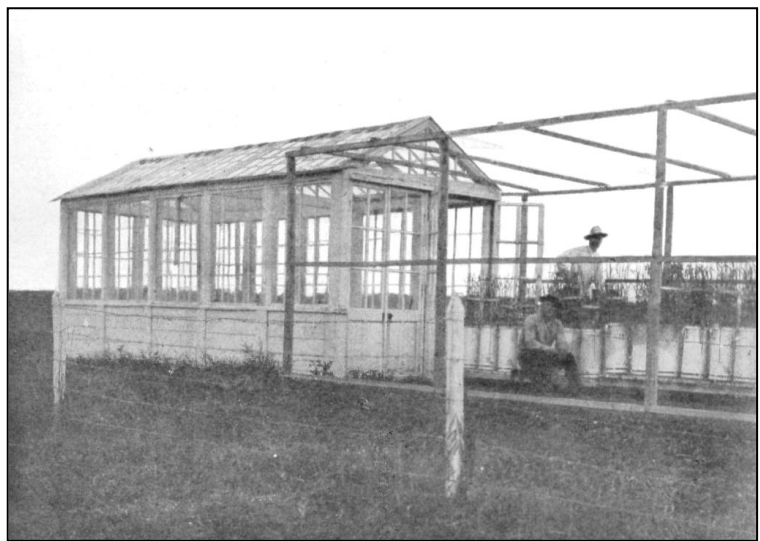

С.Ф. Третьяков

*Лабораторія на Полтавському дослідному полі та
квартира завідувача лабораторії
(помічника директора), 1909 р.*

Ще будучи помічником директора Полтавського дослідного поля навесні 1900 р. С.Ф. Третьяков запропонував на розгляд Ради Полтавського дослідного поля програму основних робіт лабораторії. На перше місце були поставлені питання, безпосередньо пов'язані із попередньою діяльністю дослідного поля і накопиченими результатами досліджень. Для з'ясування процесів, що відбуваються у ґрунті під впливом різних видів пару і методів обробки, проводилися масові аналізи зразків ґрунтів із цих ділянок. Щоб сформулювати причини, що обумовлюють урожайність під впливом різноманітних культурних прийомів, приступили до визначення нітратного азоту у ґрунті на ділянках з яровими посівами, при різних обробках, а також було зроблено

*Вегетаційний будинок
Полтавського дослідного поля, 1909 р.*

припущення щодо визначення розчинної фосфорної кислоти, азоту і фосфорів у зернах урожаїв. Крім того, проводилося дослідження хімічного складу кормових засобів у різні періоди вегетації та за різних умов культури.

У зв'язку з тим, що у 1904 р. чимало попередніх польових досліджень було завершено, наступного року були організовані деякі нові досліди, а частина попередніх експериментів доповнена і змінена. У 1905 р. остаточно облаштовується вегетаційний будинок. Для роботи у ньому була розроблена програма дослідів, що мала на меті визначення нормальної кількості вологи, необхідної для розвитку ярої пшениці, мінімуму вологи, потрібної для ярої пшениці у різні вегетаційні періоди і, зрештою, встановлення впливу різних складових гною на урожай ярої пшениці з метою визначення можливості його заміни мінеральними добривами. Всі ці дослідження безпосередньо пов'язані з польовими і мали, з одного боку, допомогти пояснити отримані результати, а з іншого – окреслити коло питань для постановки нових експериментів.

Польові дослідження отримали й лабораторне обґрунтування. Були визначені азот, білок, деревина, зола у насінні озимих врожаїв 1899–1901 рр. для з'ясування залежності між різними прийомами культури і складом зерна; проводилися аналізи буряків, гарбузів і різноманітних трав врожаїв 1904–1906 рр. для встановлення їх кормових показників; проводилися дослідження водяних витяжок ґрунтів із різних парових ділянок і під ярою пшеницею з різночасовими зяблевими оранками для виявлення впливу прийомів культури (часу оранки та сівозміни) на вміст у ґрунті легкорозчинних солей азотної кислоти; визначення крохмалистості у різних сортах картоплі для встановлення втрати під час зберігання тощо.

З іменем вченого пов'язані дослідження з питань обробітку ґрунту, його вологості, боротьби з посухою, сівозмін, впливу факторів зовнішнього середовища на ріст, розвиток і урожайність сільськогосподарських культур, значення бобових рослин у сільському господарстві та їх участі у кругообігу азоту в природі. Щодо інформаційної роботи поля у цей час, то регулярно видавалися друком щорічні короткі звіти про проведені дослідження, цифрові звіти, і, зрештою, були

опубліковані зведені систематизовані звіти за 25 років [17]. У цьому вбачалася діяльність Полтавського дослідного поля за часів керівництва С.Ф. Третьякова. Його головною заслугою є надання більш наукового характеру працям інституції, наближаючи її до типу дослідної станції, в яку в 1909 р. трансформувалося Полтавське дослідне поле під проводом С.Ф. Третьякова.

Підсумовуючи, варто згадати слова видатного вченого-аграрія А.Є. Зайкевича, який у 1924 р. зауважував: «... Вплив Полтавської станції на розвиток дослідної справи на Україні і Великоросії виявився величезним, кажучи без перебільшення, я не знаю жодної дослідної установи на континенті Європи і в Америці, яка б у галузі землеробської культури проклала б стільки нових шляхів у життєвих питаннях підвищення продуктивності своїх ґрунтів. Значення Полтавської станції на території України і Великої Росії часто порівнюють з Ротамстедом Джильберта і Лооза, але таке порівняння я вважаю невірним. Невірно воно за різноманітністю постановки самої дослідної справи і за тим впливом, яке вона здійснювала на свою національну культуру. Праці Ротамстедської станції не знайшли собі такого визнання в Англії, яке знайшла Полтавська станція у своїй Вітчизні...» [9, с. 5]. Як засвідчив час, видатним діячам – організаторам Полтавського дослідного поля вдалося вивести дослідницьку інституцію на достойний рівень – від скромного дослідного поля до повноцінної дослідної станції з багатими напрацюваннями, здобутим світовим авторитетом. Інший видатний вітчизняний учений Б.К. Єнкен відмічав: «Такий винятковий успіх для вітчизняних умов пояснюється тим палким інтересом і тією вірою, з якими Полтавське товариство сільського господарства ставилося до свого дітища – дослідного поля, особливо у перші роки його становлення» [12, с. 9]. Важливе місце у цьому посідала продумана політика творчого об'єднання щодо підбору керівних кадрів, особистостей, чії імена назавжди повинні викарбуватися в історії нашого галузевого дослідництва.

Список використаних джерел та літератури

1. *Вергунов В. А.* Загальна характеристика сільськогосподарського виробництва Полтавщини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / В. А. Вергунов, Н. П. Коваленко // Зб. наук. пр. Ін-ту землеробства УААН. – К. : Нора-Прінт, 1997. – Вип. 1. – С. 46–48.
2. *Вергунов В. А.* Розвиток сільського господарства Полтавщини в період скасування кріпацтва : навч. посіб. для студ. і викл. с.-г. закл. освіти / В. А. Вергунов, Н. П. Коваленко, О. В. Сайко ; під ред. В. А. Вергунова. – К. : Нора-Прінт, 1998. – 144 с.
3. *Вергунов В. А.* Аграрне підгрунття незалежності. До 125-річчя Полтавського дослідного поля / В. А. Вергунов // Вісн. НАН України. – 2009. – № 8. – С. 45–49.
4. *Вергунов В. А.* Організаційний поступ сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 130-річчя створення Полтавського дослідного поля): наук. доп. / В. А. Вергунов ; НААН, ННСГБ. – К. : ФОП Корзун Д. Ю., 2014. – 28 с.
5. *Історія Полтавського товариства сільського господарства в біографіях визначних членів* / автор вступ. слова В. П. Іванчик ; уклад. : В. А. Вергунов, О. О. Черниш, Н. Б. Щebetюк ; ННСГБ НААН ; наук. ред. В. А. Вергунов. – Вінниця : ФОП Корзун Д.Ю., 2014. – 176 с.
6. *Вергунов В. А.* Полтавському товариству сільського господарства – 150 років : віхи видатних діянь на благо України / В. А. Вергунов ; ННСГБ НААН. – К. : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 52 с. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 76).
7. *Вергунов В. А.* Полтавському товариству сільського господарства – 150 років : віхи видатних діянь на благо України / В. А. Вергунов ; ННСГБ НААН. – 2-ге вид., доп. і перероб. – Вінниця : ФОП Корзун Д.Ю., 2015. – 96 с. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 84).
8. *Вергунов В. А.* Від Погарського навчально-зразкового господарства до Гадяцької сільськогосподарської дослідної станції, або історія подарунку купця В.В. Бойка полтавській громаді (до 150-річчя Полтавського товариства сільського господарства та 95-річчя Полтавської державної аграрної академії) / В. А. Вергунов ; ННСГБ НААН. – Вінниця : ФОП Корзун Д.Ю., 2015. – 112 с. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 85).
9. *Вергунов В. А.* Полтавське дослідне поле : становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 125-річчя державного дослідництва в агрономії та тваринництві) / В. А. Вергунов. – К., 2009. – 220 с. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 28).
10. *Коваленко Н. П.* Організація сільськогосподарської дослідної справи на Полтавщині після скасування кріпосного права / Н. П. Коваленко, О. В. Сайко // Зб. наук. праць Ін-ту землеробства УААН. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 221–225.

11. *Татарчук Л. М.* Полтавська сільськогосподарська дослідна станція : основні напрями та результати діяльності (1884–1930 рр.) / Л. М. Татарчук // Історія науки і біографістика [Електронне видання] : Режим доступу: http://inb.dnsgb.com.ua/2010-4/10_tatarchuk.pdf
12. *Енкен Б. К.* Полтавское опытное поле (1884–1909 г.г.) / Б. К. Енкен // Южно-русская сельскохозяйственная газета. – 1909. – № 36–37. – С. 5–9.
13. *Винер В. В.* Сельско-хозяйственное опытное дело (краткий исторический очерк и обзор программ русских с.-х. опытных учреждений 1840 – 1910 г.г.). : лекции, читанные на курсах по с.-х. опытному делу при Петровской с.-х. Академии / В. В. Винер. – М. : Новая деревня, 1922. – С. 36.
14. *Черепяхин Б. П.* Отчет по опытному полю Полтавского сельскохозяйственного общества за 1885–1887 гг. / Б. П. Черепяхин. – Полтава : Типо-литогр. Л. Фришберга, 1888. – 154 с. : табл. 2.
15. *Дьяков В. Н.* Отчет по опытному полю Полтавского сельскохозяйственного общества за 1893, 1892 и 1891 годы / В. Н. Дьяков. – Полтава, 1894. – 130 с.
16. *Апостол* раціонального рільництва С. Ф. Третьяков / Полтав. держ. аграр. акад., ДНСГБ НААН; уклад. В. А. Вергунов, В. М. Самородов, Н. М. Опара; наук. ред. В. А. Вергунов. – Полтава, 2011. – 200 с. – (Іст.-бібліогр. сер. «Постаті аграр. та біол. науки Полтавщини : факти, документи, бібліографія»; кн. 10).
17. *Краткий* исторический очерк Полтавского опытного поля за 25 лет. 1884–1909 / сост. С. Ф. Третьяков; Полтавское о-во сел. хоз-ва. – Полтава, 1912.